

Sækulariseret alviden

RIGMOR KAPPEL SCHMIDT

Den guddommelige bog er udtryk for, at gud skulle kunne bemestre al viden. Encyklopædien er udtryk for menneskets kollektive forsøg på at bemestre al viden. Og endelig er der det enkelte menneskes forsøg på at læse eller rumme alt, som til enhver tid er dømt til at mislykkes. Borges interesserede sig for alle tre greb.

Fra naturfilosofi til encyklopædi

Da man i det romanske Europa genoptog interessen for den græske kulturarv, kom Ibn Rushd eller Averroes (1126-1198) fra Córdoba i Al-Andalus til at spille en særlig rolle. Han udviklede et forsigtigt, todelt system, hvor religionen var for folket, der ikke vidste bedre, mens filosofi og tænkning uden bindinger fra religionerne var forbeholdt de få. Den særlige indsigt, som filosofierne fik adgang til, skulle de ikke udbrede til folket, der alligevel ikke ville kunne forstå det. Ej heller skulle de forsøge at rive folket ud af deres religiøse tankegang. Trods parisiske modstand blev averroismen sammen med de mange oversættelser fra arabisk af græsk og arabisk filosofi, lægekunst og astrologi udbredt ved de franske og italienske universiteter. Averroismen¹ udviklede sig til den såkaldte naturfilosofi, der fik betydning for fremkomsten af en tidlig, moderne naturvidenskab, som støttede sig mere på iagttagelse end på forudfattede meninger.

Netop iagttagelse, erfaring og eksperiment skulle blive grundlæggende for den franske encyklopædi, som Diderot og d'Alembert² i årene fra 1751 til 1772 udarbejdede trods stor, officiel modstand. Selv om encyklopædien blev forestået af Diderot, var det d'Alembert, der formulerede den encyklopædiske tanke. Den videreudviklede Bacons systematik, der ordnede al viden i forhold til erfarende erindring,

ræsonnerende tænkning og kreativ fantasi, som forholder sig til henholdsvis historie, filosofi og kunst. Det sidste trin i det storslåede, encyklopædiske projekt var *Encyclopaedia Britannica*. Det var denne encyklopædi, som Borges gik på biblioteket og læste i som dreng. Bortset fra *Encyclopaedia Britannica* nævner Borges en række andre encyklopædier, hvoraf den mest interessante er *A first Encyclopaedia of Tlön*, en planet, der kun findes i denne fiktive encyklopædi. Det er imidlertid ikke en kortlægning af, hvilke encyklopædier Borges nævner³ i sine tekster, der her interesserer mig. I stedet tager jeg afsæt i to vigtige forudsætninger for udviklingen af sækulariseret videnskab og filosofi: Averroes og encyklopædien, og sætter fokus på, hvordan Borges forholder sig til den sækulariserede tænkning og dennes forsøg på at samle al viden i ét bogværk.

Monstrøs kausalitet

Den sækulariserede udforskning af viden blev effektivt bremset på Den Iberiske Halvø af inkquisitionen, der ganske vist havde rødder tilbage i middelalderen, men som i virkeligheden først blev et effektivt kontrolapparat, da organisationen i slutningen af 1400-tallet blev reorganiseret med henblik på at homogenisere De Spanske Riger kulturelt og medvirke til en centralisering af magten. Også inkquisitionen foretog udforskninger, som institutionens betegnelse *inquisición* angiver, omend inkquisitionens interesse ikke gjaldt den naturvidenskabelige viden som sådan, men snarere de, der var så formastelige at være nysgerrige og videbegærlige. Således nævner José Pardo Tomás, at selv om et anseligt antal videnskabelige værker blev expurgeret eller bare delvis censureret, var inkquisitionens alvorligste effekt, at mange bøger slet ikke udkom, eller at en udbredt

usikkerhed medførte en “cese de la curiosidad”,⁴ altså at man holdt op med at være nysgerrig. Eksempelvis fik inkquisitionen lukket munden på lægen Juan Huarte de San Juan,⁵ da hans naturfilosofiske værk *Examen de Ingenios* blev expurgeret i 1584, samtidig med at det gik sin sejrsgang over det meste af Europa.

Den sækulariserede tænkning, som munder ud i encyklopædiene, er således vokset frem i direkte opposition til kirke, kongemagt og inkquisition, hvilket fører mig til Borges' essay-værk *Otras inquisiciones*, idet *otras*⁶ (andre) antyder, at der her er tale om en anden omgang med viden end inkquisitionens. I dette værk inviteres læseren ind i drømmens verden, hvor der skabes rationelt umulige forbindelser som i *El sueño de Coleridge*, hvor Coleridge drømmer digtet *Kubla Khan*. Nogle mener, at det er djævelen, der i drømmen skaber umulige sammenkædninger, andre, at det er Guds værk, mens tekstens stemme selv præsenterer det som “cerebración inconsciente”,⁷ et ubevidst hjernearbejde.

De forskellige muligheder præsenteres dialogisk i en indifferent sideordning, men da tekststemmen giver sit bud på forbindelsen mellem årsag og virkning, bliver den dominerende, og dialogiciteten tipper. En overnaturlig forklaring afvises til fordel for en hypotese, der overskrider det rationelle, således at der må være tale om en overmenneskelig, men ikke magisk eller religiøs drivkraft. Her er der sket en lille, men yderst præcis glidning fra det overnaturlige (*sobrenatural*), der peger på en religiøs forklaringsmodel, til det overmenneskelige (*sobrehumano*), der peger på en sækulariseret forklaring. Der er tale om en kraft, der transcenderer menneskets rationelle formåen, men som alligevel har sin forankring i mennesket.

Den transcenderende kraft ytrer sig i metaforer og viser sig hos drømmere, hvis drømme er forbundne og danner en serie. Umiddelbart fristes jeg til at sammenligne serien med gnostikernes idé om en skaberkæde, hvor man postulerer en overlevering af åbenbaringen fra menneske til menneske, helt tilbage til Jesus. Men ordet serie associerer snarere den moderne naturvidenskabs systematisering, hvor en serie består af eksemplarer med fællestræk. Bliver

man i den poetologiske sprogbrug, svarer serien til Roman Jakobsons selektionsakse,⁸ hvor synonymymer danner en paradigmatiske liste. Men selektionsaksen krydses af kombinationsaksen, hvor et element fra en liste kombineres med et element fra en anden liste og et fra en tredje liste osv.

Ser man nærmere på serien i *El sueño de Coleridge*, består den af to drømme, der sætter hver deres kombinatoriske forløb igang. I den første drøm drømmer Kublai Khan, at han skal bygge et palads, og det gør han så. I den næste drøm drømmer Coleridge digtet *Kubla Khan*, som han nedskriver. Imidlertid bliver han afbrudt af et besøg, så han kun får nedskrevet et fragment. Tilbage ved første forløb sker der sidenhen det, at tidens tand griber ind i paladset, så det forfalder til ruiner, hvorved det ruinøse palads bliver analogt med Coleridges digtfragment. Der dannes således en analogi mellem de to forløb fra drøm til ruinøst, fragmentarisk skaberværk, men set fra et rationelt, empirisk synspunkt er der ikke tale om egentlig parallellitet. Jeg har sat de tilføjede elementer i kantet parentes for at markere, at de netop er dette: tilføjede. Det, der grundlæggende etablerer identiteten er drømmen som den u håndgribelige årsag, mens resultatet i form af palads og digt præsenteres som “esencialmente iguales”, ikke gennem deres tilfældige fremtræden, men gennem deres identiske herkomst i drømmen.

Kublai Khan:	[drøm]	»	palads	»	ruin
Coleridge:	drøm	»	[perfekt digt]	»	digtfragment

Tekstjeget er gået frem med en systematik, der i sin form kan minde om den naturvidenskabelige. Når den blot kan minde om og ikke er identisk med, skyldes det, at den leder efter elementer, der passer ind, og forkaster dem, der ødelægger billedet. Som sådan bliver den en parodi på oplysningstankens videnskabelige tvivl, eksperiment og afprøvning. Resultatet bliver alene båret igennem af de to parallelle seriers harmoni og symmetri. Med den systematiske fremgangsmåde mimer tekstjeget den rationalitet, der ligger til grund for oplysningstankens fornuft. Jeget standser imidlertid ikke ved de empiriske genstande, ligesom det heller ikke søger genstandenes

objektive, empiriske årsag og oprindelse. I stedet trækkes den subjektive, ikke-verificerbare oprindelse frem, som drømmen må siges at være. Hermed spaltes rationalitetens kausalgrundlag, så den gængse objektive eller bevidste årsag suppleres med eller erstattes af en subjektiv eller ubevidst.

Netop denne dobbelthed er indeholdt i et berømt billede af Goya med indskriften: *El sueño de la razón produce monstruos*. Ordet *sueño* rummer dobbeltbetydningen søvn og drøm, hvilket giver en interessant spaltning: Fornuftens søvn eller fornuftens drøm frembringer monstre. I varianten, hvor *sueño* betyder søvn, er fornuften for en tid sat ud af spillet, idet den sover og ikke kan styre monstrene, forstået som en metafor for de ureglerlige kræfter, der ellers holdes i ave af den vågne fornuft. I denne variant er fornuften en aktiv kraft, medmindre den sover, mens monstrene sandsynligvis kommer andetsteds fra. I den anden variant, hvor *sueño* betyder drøm, er det fornuften selv, der drømmer monstre frem. Her må man formode, at den vågne fornuft aktivt udøver fornuft, mens den sovende fornuft ikke slet og ret er sat ud af spillet. Tværtimod udøver den sovende fornuft en anden slags aktivitet, idet den drømmer og dermed frembringer de monstre, der også i denne variant er en metafor for de ureglerlige kræfter, der må formodes at være en modsætning til den vågne fornuft. I den anden variant er det fornuften selv, der er spaltet mellem behersket regelbundethed og ustyrlig uregerlighed.

Borges lægger sig ikke fast på en enkelt tolkning af de kræfter, der frembringer monstrene i drømmen. Det ville også være ligegyldigt, idet de i sig selv er rationaliseringer eller metaforer for kraften og ikke udtryk for kraften selv. I den lille fortælling "Ragnarök" fra *El hacedor* tematiseres det bagvendte forhold mellem årsagen, som man kun vanskeligt kan erkende, og billeddannelsen, der kan betragtes som en rationalisering af årsagen, for des lettere at begribe den og affinde sig med den.

"Ragnarök", hvori Coleridge også nævnes, indledes med en omvendning af årsag og virkning for at vise, at den uhåndgribelige følelse er den egentlige årsag, mens billeddannelsen, der normalt betragtes som årsagen, i virkeligheden er en rationalisering

som reaktion på det ellers uhåndgribelige og uforståelige. Borges skriver: "I drømme (skriver Coleridge) lægger figurerne krop til de følelser, som vi tror, de forårsager; vi føler ikke rædsel, fordi vi hjemses af en sfinx, vi drømmer en sfinx for at forklare den rædsel, vi føler."⁹ Her lader Borges drømmen blive en aktivitet, der frembringer det fantasivæsen, som en sfinx må siges at være, for at forklare og dermed rationalisere den ellers uforståelige følelse. Selv om der ikke er identitet mellem Goyas komplekse billedindskrift og Coleridges drøm (i Borges' præsentation), etablerer begge en kompleks opfattelse af fornuft og rationalitet, hvor fornuften ikke bare er fornuftig, men også har et aktivt mellemværende med det monstrøse. Hermed drives der en kile ind i en entydig opfattelse af fornuften, der fremstår som en spaltet, paradoksal logik.

Længe før Borges var blevet den Borges, der skrev paradoksale fortællinger og essays, arbejdede han fra 1936-39 for det kulørte dameblad *El Hogar*. Her har jeg fundet en næsten identisk præsentation af Coleridges idé om årsag og sfinx i drømmen: "Coleridge erklærede [...], at mareridets grufulde figurer aldrig var årsagen til den rædsel, man oplevede, men blot dens repræsentant og resultat. Eksempelvis bliver vi beklemte og begrunder det ved at gengive en sfinx, der har lagt sig til at tænke på vores brystkasse. Det er utilpasheden, der frembringer sfinxen, ikke sfinxen, der vækker rædsel."¹⁰ Forinden har Borges fortalt 'damerne', at den morfinafhængige Coleridge skrev 500 ulæselige sider poesi, hvor kun *The Ancient Mariner* er noget værd, og at hans prosaværker var lige så ulæselige. "De danner et kaos af geniale indfald, platheder, sofismer, naive moraliseringer, tåbeligheder og plagiater." (s. 302). Det er fra sådanne mærkværdige tekster, Borges har hentet materialet til sine små, paradoksale fortællinger.

Nøglen til paradís

Al viden i én bog, eller al viden i ét menneske, sådan kan man i grunden godt karakterisere encyklopædismens grundtanke. Hvor man før renæssancen havde overladt det til Gud at monopolisere al viden, blev det med renæssancen naturligt for mennesket at overtage Guds rolle som forvalter af al viden. Det

skulle snart vise sig, at Guds forvaltning af al viden og dermed verdens indretning var forskellig fra menneskets, især hvis man så bort fra Guds forvaltning af den ufuldkomne, jordiske verden og i stedet satte fokus på paradiset.

Paradis var oprindeligt en perfekt verden med livets og kundskabens træ. Men da mennesket forgreb sig på kundskaben, som jo netop var Guds monopol, førte det til verdenshistoriens første magtkamp, hvis man ser bort fra den, der udspillede sig mellem Gud og satanael, da denne formasteligt gjorde Gud rangen stridig som himmelsk eneherker. Måske er de to magtkampe i øvrigt én og den samme, for de faldne engle, der havde støttet satanael, blev ifølge nogle versioner de kommende beboere i den verden, som opstod uden for paradiset. De faldne engle blev til mennesker, der evigt måtte længes tilbage til det tabte paradiset. De mere jordbundne forestillede sig ikke, at de var faldet lukt igennem hele verdensrummet, men snarere, at paradiset måtte ligge et sted på jorden, så det bare gjaldt om at finde det. Så da Den Nye Verden blev opdaget, begyndte man at lede efter paradiset der.

En anden opfattelse gik ud på, at menneskene for så vidt levede i paradiset, men at Gud måtte have raseret den paradisiske orden. Hvis det lykkedes at genskabe den tabte orden, ville paradiset genopstå. Det skulle ske ved at samle et eksemplar af alle træarter, planter og dyr og anbringe dem i den rigtige orden i forhold til hinanden. Når denne orden var erkendt intellektuelt og genskabt fysisk i en have, ville paradiset genopstå. Således opstod de første botaniske haver¹¹ i renæssancen – som forsøg på at genskabe paradiset. Man vidste det ikke dengang, for under Guds overherredømme havde man interesseret sig mere for det hinsidiges indretning end for naturen. Men planter og træer fra de områder, der mest lignede paradiset, nemlig troperne, kunne umuligt vokse i Europa og slet ikke i Nordeuropa, så de stod og sygnede hen i de botaniske haver. Til gengæld lærte man vældig meget om naturen, da man forsøgte at overføre alle tænkelige planter til vore tempererede breddegrader.

Det siger sig selv, at forsøgene på at bringe paradisisk orden ind i verden hurtigt bredte sig til stort

set alle vidensområder. De skulle sættes i det rette forhold til hinanden, ligesom det enkelte område skulle ordnes systematisk. Der kom fortegnelser over alle ord, grammatikker bragte sproget i den rette orden osv. Bevæggrundene kunne være mange. For nogle har der givetvis været tale om at gå Gud i bedene, mens det for andre har været et næsten ateistisk projekt, hvor man enten helt fornægtede Gud eller gerne så, at mennesket overtog så mange af hans kompetenceområder som muligt. Men alt imens man inventariserede verden, var det, som om den selvsamme verden voksede under de lærdes penne. Hvor det måske dengang kunne virke som et overkommeligt projekt at læse alt, tilegne sig al viden eller i det mindste at samle og ordne al viden eller alle bøger i et bibliotek, betød det i praksis, at den tilgængelige viden voksede eksplosivt. Så jo mere man arbejdede på det, jo mere fjernede paradiset sig.

Det er dette totaliseringsbegær, denne umættelige, uhæmmede lyst til at beherske al viden på alle områder, som Borges' gang på gang kredser om. For Borges går nøglen til paradiset ikke gennem botanikken, som han sjældent skænker mange tanker. Han opsøger i stedet biblioteket, encyklopædien, bogen og ordet. Projektet kan minde om mystikerens søgen efter Gud i isolation fra den vante, behagelige omverden. Mystikeren bruger al sin energi, alle sine åndsevner, al sin tid på at søge uden nogen tidsbegrænsning og uden nogen udsigt til, at hans søgen krones med held. Og selv om d'Alembert anfører, at man skal tvivle, er det næppe mystikerens dybe tvivl og anfægtelser, han har haft i tankerne. Og han har næppe heller forudset den borgesianske idé om en søgen, der ikke kan være målrettet, da man ikke aner, i hvilken retning målet kunne befinde sig. Men når man søger det Guddommelige, er man nødt til umålrettet at afsøge alle tænkelige og utænkelige muligheder. Det er det, der sker i fortællingen "Gudens skrift" fra samlingen *Aleffen*.

Sækulariseret mystik

I "Gudens skrift" er offerpræsten Tzinacán efter tortur blevet spærret inde i et cirkelrundt fængsel, der deles af en mur. I den anden del af fængslet er der en jaguar, som han kan se ved middagstid, når den

får mad. I fængslet giver han sig til at “erindre alt, hvad jeg vidste”, s. 132. Efter mange års erindringsarbejde nærmer han sig en præcis erindring: en magisk sentens, som Guden har skrevet på Skabelsens første dag. For at kunne tyde den tænker han på bjerge, floder, græsgange, fugle, men ender ved jaguaren, som er ét af Gudens kendetegn. Han studerer dens plettede skind, når han ser den ved middagstide, men ender med at filosofere over, hvordan en absolut sjæl kan tænkes at bruge sproget for at udarbejde et udsagn, der omfatter hele universet.

Efter en drøm, hvor han begravnes i utallige sandskorn, vågner han og glæder sig nu over sit fængsel. Netop i sin accept af fængslet oplever han at blive forenet med Guddommen, med universet. For ham manifesterer det sig som et Hjul, der er alle steder på samme tid. Ved at kunne se alt til alle tider opnår han en uendelig forståelse af alt og kan derfor også tyde skriften på jaguarens plettede pels. “Det er en formel på fjorten tilfældige ord (som forekommer tilfældige) og det ville være nok for mig at sige den med høj røst for at blive almægtig. [...] udødelig.” (s. 137). For en tilfældig læser er tallet fjorten¹² et poetisk tal, der knytter sig til sonettens stramme form med fjorten linjer og til den spanske alexandrineres fjorten stavelser. Den poetiske regelbinding, der kan sammenlignes med Tzinacáns fængsel, giver et begrænset antal ord til at repræsentere det Guddommelige uendelige betydning. Det Guddommelige åbenbarer sig ikke umiddelbart for ham. Først da han gennem mødet med de uendelige sandskorn når frem til at elske og acceptere sit fængsel, oplever han i et paradoksalt møde, at Guden åbenbarer sig for ham.

Man kan filosofere over, hvorfor offerpræsten liggensom Jesus afstod fra at bruge sætningen til at skaffe sig magt og udødelighed. Men havde han udtalt den, ville han have optrådt målrettet og dermed have mistet sin adkomst til det umålrettede og identitetsløse, så han havde måttet vende tilbage til den målrettede identiteternes verden. I processen har han ikke bare skiftet identitet, men har ændret sig fra at have en identitet til ikke at besidde nogen identitet overhovedet. Lige glad, identitetsløs, er offerpræsten blevet ingen og kan sammenlignes med “Guden

uden ansigt bag de andre Guder”, (s. 137), for det er i ansigtet, at identiteten kommer til udtryk. “Derfor siger jeg ikke formelen, derfor lader jeg dagene glemme mig, liggende i mørket”, (s. 138). Fortællingen kan læses som mystikerens vej mod den indre erfaring og unio mystica. Når det lykkes mystikeren at reducere sin identitet til intet, kan han opleve, at Gud, der er alt, åbenbarer sig for ham. Således handler Borges’ fortælling om mødet mellem den menneskelige identitet, der er blevet til intet, og den Guddommelige identitet, der ikke bliver, men bare er alt.

Der er dog en enkelt forskel. Mystikeren hævder at afskrive hele sit jordeliv, hvor offerpræsten søger at “erindre alt, hvad jeg vidste”. Denne gentilegnelse af verden retter sig mod den sækulære del af jordelivet, som en viden om alt, hvad han har erfaret i denne verden. Den foregår ikke som en tømning, men som en opfyldning og en gentagelse, der ihukommer det spejl, Borges var så optaget af, hvor den allerede erfarede viden gentænkes, (gen)bevidstgøres. I den uendelige strøm af sanseindtryk,¹³ som mennesket modtager i løbet af sit liv, kan der skjule sig privilegerede erfaringer, som han blot ikke er opmærksom på. Hvis han gennemgår hver eneste af dem, vil han måske i et glimt opdage et privilegeret udtryk for det Guddommelige. Til gengæld sækulariseres erindringsarbejdet, idet det tager udgangspunkt i naturens og geografis verden og bevæger sig videre til sproget.

Åbenbaringen kommer heller ikke til ham i form af en antropomorf Guds gradvise åbenbaringer, men i en drøm, hvor han begravnes i et uendeligt antal sandskorn, som optakt til et unio mystica i form af et hjul. Hjulet som den sluttede form og sandet som det uendelige antal sandskorn danner en paradoksallitet, der åbenbarer en sluttet uendelighed. Al viden, forstået som en uendelighed, intet menneske ville kunne rumme og forstå bevidst, repræsenteres i en endelig form med fjorten tilfældige, sideordnede ord. Tilfældigheden gør, at intet af ordene er privilegeret eller særligt udvalgt. Det kunne have været ethvert af alle tænkelige og utænkelige ord. Derfor giver det ingen særlig mening at nævne dem, for tilhøreren eller læseren ville blot forundres over, at

netop disse ord var blevet udvalgt. Det er således ikke ordene som sådan, der gør dem til noget særligt, men det at de repræsenterer hele resten, alle de andre ord, der ikke er medtaget. Det er derfor komplet ligegyldigt, hvilke ord det drejer sig om. Det væsentlige er at vide, at ordene repræsenterer alt. Den indsigt kan man imidlertid kun opnå, hvis man som offerpræsten Tzinacán selv har tænkt alle ord, alle sætninger, alle græstotter, bjergkammer, skyformationer og aftegninger på kattedyr. Først da vil man forstå, at al viden samler sig i den ansigtsløse og dermed identitetsløse Gud. Eller i et hjul og en bunke sandskorn. Eller i en myre og det lille æbleikon på computeren, som der endda er nogen, der frækt har taget en bid af.

Montage, bricolage, collage

Det er denne paradoksale viden, som Borges fandt i *Encyclopaedia Britannica* fra 1911. Selv i dag virker den overvældende og uendelig, når den præsenteres på nettet som "The best encyclopedia ever written [...] It fills 29 volumes and contains over 44 million words". Hvis værket læses lineært fremadskridende som enhver anden bog, vil opslag efter opslag følge hinanden som en montage, der frembringer de mest uforudsigelige meningssammenstød. Selv hvis man læser værket hypertextuelt, så man meningsfyldt lader det første opslag bestemme, hvilke ord man forfølger i sin videre færd gennem værket, vil det stadig være en bricolage, en metonymisk sammenstilling, der snarere skaber sammenstød end glidende overgange fra det ene vidensfelt til det andet. Kun hvis man foretager et enkelt opslag, der er motiveret i et konkret behov for information, vil opslaget virke meningsfyldt.

Jeg forestiller mig, at Borges som dreng læste med et videbegær, der har sprængt enhver meningsfyldt, kontekstbaseret videnstilegnelse. Læst samlet, hvor fragment efter fragment følger hinanden som en poetiseret jakobsonsk kombinationsakse, danner der sig en mærkværdig 'fortælling' om verden. Hermed transformeres leksikonets nyttige viden og bliver til en absurd montage. Samtidig må Borges have udviklet et skarpt blik for, at et leksikon ikke udgør en neutral, objektiv viden, men er skrevet ud fra en

bestemt synsvinkel. Se blot, hvordan han præsenterer *Enciclopedia práctica Bompiani* i damebladet *Hogar*:

[...] Det første bind omfatter en [sic!] kulturhistorie; det er forudsigeligt, at blomsten af kulturen i denne historie er det nuværende, italienske regime. Det andet bind indeholder en respektfuld beskrivelse af dette regime. (Graveringerne, der er fremragende, viser krigsmaskiner, udelt begejstrede hyldester, triumfindtog i etiopiske byer og andre tilsvarende apoteoser.) En heraldisk artikel opregner de afgifter, som staten modtager for hver adelstitel. Atten tusinde lira må en vicomte betale, en greve tredive tusinde, en markis seksogtredive tusinde, en fyrste tres tusinde. Denne kuriøse artikel følges af korte, geografiske, biografiske, mytologiske og økonomiske opslag, en logaritmisk tabel og en oversigt over latinsk, tysk, engelsk og fransk grammatik (s. 282).

I *Encyclopaedia Britannica*, 1911, hæftede Borges sig tydeligvis ved opslaget for Bikanir, men det er kun starten af opslaget, der er blevet stående i hans erindring, mens de mange faktuelle oplysninger om befolkning, levevej og historie må være gået i glemmebogen. Her følger starten:

BIKANIR, a native state of India, in the Rajputana agency, with an area of 23,311 sq. m. The natural aspect of the country is one desolate tract, without a single permanently running stream. Its surface is overspread with undulating sand-hills, of from 20 to 100 ft. above the average level, and so loose that men and quadrupeds stepping off the beaten track sink as if in snow. Two streams, the Katli and Ghaggar, attempt to flow through this dismal region, but are lost in its sands. [...]

Opslaget må have efterladt en oplevelse af det definite, endelige stednavn Bikanir, knyttet til en indefinit, uendelig mængde sandskorn.

Bogen af sand

Leksikonets ord, der utallige som sandskorn har lejet sig i den dreng, som Borges var, udkrystalliserer sig i Bikanir, der som et sluttet opslag viser sig at indeholde sandets talløse korn. Det endelige stednavn Bikanir og sandets uendelighed danner en paradoksal figur, der giver anledning til fortællingen

“Bogen af sand”. En pensionist, der kan minde om Borges, bliver opsøgt af en ubestemmelig mand, der vil sælge ham en bog, som han selv har købt i nærheden af Bikanir af en mand fra laveste kaste. Bogen hedder ‘Bogen af sand’, og ligesom sandet har den hverken begyndelse eller slutning. Bogen handles to gange i fortællingen og hver gang for en bibel og lidt penge, men bogen selv omtales som en diabolsk bog. Bogen indgår således i en komplementær spejling med bibelen. At den ikke har begyndelse og slutning skal tages helt bogstaveligt, for da pensionisten bytter sig til bogen, må han forgæves lede efter det absolut første ark i bogen. Også bogens linearitet er der noget galt med, for pensionisten kan ikke genfinde en eneste af bogens sider, der heller ikke er fortløbende pagineret.

Ligesom offerpræsten er pensionisten på vej til at blive indfanget i at prøve at samle uendeligheden i en endelig figur. Det fungerer som en tvangsmæssig spejling, hvor han ligesom mystikeren vender sig væk fra sit beskedne, sociale fællesskab. For at undslippe den besættelse gør pensionisten som den ubestemmelige mand. Han afhænder bogen. Det sker ved at lade den forsvinde på bibliotekets hylder, hvilket fortæller læseren, at der mellem bibliotekets uendelighed af bøger findes den slags særlige bøger. Men samtidig gives ‘Bogen af sand’ også videre til fortællingens læser, der således bliver den egentlige aftager af Bogen med den diabolske struktur. Umiddelbart ved vi ikke andet om Bogen, end at den er uendelig. Den er skrevet med en fremmed skrift, så pensionisten har ikke adgang til at læse i den. Til gengæld kan han fortælle, at der er små illustrationer ligesom i ordbøgerne. Men et værk, der i praksis er uendeligt, som har illustrationer og som tydeligvis ikke er en hellig skrift, hvilken slags værk er det? Et svar kunne være: en encyklopædi.

Hvis “Bogen af sand” er en allegori over en encyklopædi, må man spørge, om en encyklopædi da ikke har en begyndelse og en slutning. Det har den i ren materiel forstand, idet den består af indbundne bind, der ud over titelblad og kolofon starter på side 1 og er fortløbende pagineret. Men hvis man ser på, hvordan en encyklopædi læses, foregår læsningen ikke som ved en almindelig roman fra side 1 og

fremefter. Tværtimod er den ‘normale’ måde at læse en encyklopædi på nonlinear og partiel. Man slår op et sted i encyklopædien og læser noget, men ikke hele værket og slet ikke fortløbende fra A til Z. Til gengæld vil en læselysten og videbegærlig dreng, som ikke søger en bestemt viden, sandsynligvis starte ved A og læse fremefter. Den lineært fremadskridende læsning, som ikke er forudset af værkets logiske indretning, men nok af dets materielle karakter med bind og sider, vil imidlertid give adgang til en kaotisk, sideordnet viden. En totaliseret tilegnelse af al viden er således monstrøs, idet den metonymisk sammenkædede montage bringer de mærkeligste videnselementer sammen.

Hermed har jeg nærmet mig den gådefulde indledning til “Bogen af sand”:

Linjen består af et uendeligt antal punkter; planet af et uendeligt antal linjer; voluminet af et uendeligt antal planer; hypervoluminet af et uendeligt antal volumener ... Nej, dette *more geometrico* er bestemt ikke den bedste måde at begynde min fortælling på.¹⁴

Denne indledning kunne læses som en bogstaveliggørelse af leksikonets dimensionalitet, idet det består af linjer på en side, der samles i et bind, som indgår i et værk, bestående af mange bind. *Encyclopaedia Britannica*s 29 bind lyder ikke af nogen uendelighed, men det er uendeligt mange bind, hvis man konkret starter med at læse dem fra bogstavet A.

En kort præsentation af Einstein til damebladet *El Hogars* læserinder tager opfindelsen af den fjerde dimension op, men forsøger sig med et alternativ til tiden som fjerde dimension, idet Borges prøver, ligesom senere i indledningen til “Bogen af sand”, at tænke den fjerde dimension rumligt:

Hvor kort en linje end er, indeholder den et uendeligt antal punkter; hvor lille et kvadrat end er, indeholder det et uendeligt antal linjer; hvor lille en kube end er, indeholder den et uendeligt antal kvadrater; en hyperkube (en kubisk, firedimensional figur) vil altid indeholde et uendeligt antal kuber. [...] Men det er ikke alt. Gennem den tredje dimension, højden, kan et punkt, der er lukket inde i en cirkel, undslippe uden at røre cirkelens omkreds; gennem den fjerde, utænkkelige dimen-

sion ville en mand, der er sat i spjældet, kunne undslippe uden at trænge gennem taget, gulvet eller murene.¹⁵

Men tilbage til “Bogen af sand”: I dette værk giver de uendelige sandmængder i starten af opslaget om Bikanir inspiration til at se sandet som et billede på den uendelige bogs herkomst. Så sandet er indeholdt i opslaget om Bikanir, der igen er indeholdt i *Encyclopaedia Britannica*, der selv i praksis er som ‘Bogen af sand’, hvis herkomst fortaber sig et sted i nærheden af Bikanir. For en encyklopædi stammer jo grundlæggende fra alle tider og steder på jordkloden, der bliver den store referent til det omfattende værk. Og hvad er bedre til at illustrere alle steder end at nævne et fjernt sted, som på det nærmeste må være ubeboeligt, al den stund det består af kviksand, man synker i som i en mose.

Det monstrøse leksikon

Men kan jeg nu være sikker på, at “Bogen af sand” med rimelighed kan læses som en fortælling om leksikonnet, der præsenteres som et diabolsk og monstrøst værk? Sikker kan jeg ikke være, men jeg kan sandsynliggøre det ved at læse videre i endnu en fortælling: “Tlön, Uqbar, Orbis Tertius”. Her møder os *The Anglo-American [En]cyclopaedia*, et optryk af *Encyclopaedia Britannica*. Man kunne fristes til at tro, at *The Anglo-American [En]Cyclopaedia* var fiktiv, men Alain White¹⁶ har fundet frem til, at leksikonet findes som én af mange amerikanske piratkopier af *Encyclopaedia Britannica*. Det er altså i en eksisterende encyklopædi, at Bioy mener at have læst et opslag om Uqbar. Da jegfortælleren gerne vil se opslaget, henter Bioy det relevante bind uden at kunne finde opslaget om Uqbar. Senere kommer Bioy med sit eget bind af leksikonnet og kan fremvise, at der er fire ekstra sider med opslaget om Uqbar i hans bind. Således præsenteres der her et leksikon med varierende sidetal, så der danner sig en parallelitet mellem “Bogen af sand” og *The Anglo-American [En]cyclopaedia*.

I de udtømmelige damebladsanmeldelser finder jeg frem til anmeldelsen af M. Anatole de Monzies *L'Encyclopédie Française*. I forbindelse med denne encyklopædi omtaler Borges den *[En]Cyclopaedia*, det i

“Tlön [...]” rummer opslaget om Uqbar: “En anden ‘fornylse’ er mere vellykket: siderne i denne *Encyclopédie* (ligesom siderne i *[En]Cyclopaedia* fra New York) kan tages ud og erstattes med nye ark, når abonnenterne med mellemrum modtager sådanne.”¹⁷ Her fremgår det, at virkelighedens *[En]Cyclopaedia* kan have skiftende længde, ligesom opslagene kan variere, alt efter om man ‘opdaterer’ sit leksikon med de udskiftelige sider. Da Borges senere bruger den variable *[En]Cyclopaedia* i fortællingen “Tlön [...]”, fjerner han den praktiske, men i sig selv også revolutionerende oplysning om, at et leksikon i det statiske bogmedie fungerer som et dynamisk, foranderligt medie. Når et leksikon kan have et variabelt omfang, uden at det forklares hvordan, står vi tilbage med en fantastisk bog, der på uforklarlig vis kan ændre omfang.

Exit lingua franca

Man var allerede begyndt at producere viden på nationalsprogene i renæssancen, men alligevel vedblev latin længe at blive brugt i produktion og udveksling af viden. Det var derfor et væsentligt skridt frem mod anvendelse af nationalsprogene, at først den franske encyklopædi og siden de øvrige store nationale encyklopædier blev skrevet på nationalsproget. Hermed bremsede man endegyldigt latin som *lingua franca* i et stort internationalt vidensfællesskab og oprettede nationale vidensenklaver. Overgangen til nationalsprogene betød til gengæld, at det fremvoksende borgerskab fik lettere adgang til viden, der således blev demokratiseret, omend ikke folkeliggjort i denne omgang. Fra nu af var det de lærde, der fik det lidt sværere, hvis de ville opretholde et internationalt fællesskab omkring viden, for det krævede, at de tilegnede sig de andre nationale sprog, eller at man oversatte centrale værker fra hinandens sprog, hvis man ville opretholde en fælles, international videnskultur.

I overgangen fra latin til nationalsproget opstod der mange mere eller mindre makaroniske tekster, hvor sprogene blev blandet til et herligt miskmask, enten som selvhøjtideligt udtryk for lærthed eller som en parodi på den selvsamme lærde sprogforbinding. Det samme gentog sig, da lærthed og litterær

belæsthed begyndte at komme til udtryk gennem kendskab til flere nationalsprog. Selv foretrak encyklopædisten d'Alembert, at man brugte latin til filosofi, hvor klarhed er påkrævet, men ellers holdt sig til nationalsproget. Alternativet blev let, at man skrev et stilistisk miskmask på et sprog, man ikke fuldt ud beherskede, idet man stykkede sin tekst sammen af brokker fra forskellige forfattere med deraf følgende stilforbistring til følge. Oplysningens sprogideal var således det rene, klare sprog, der har sin stil, men ikke præges af stilblanding.

Hvis man vil se på, hvordan Borges leger med sproget, kan man nok tage Tlön som eksempel, men ikke encyklopædien om planeten Tlön, for vi hører faktisk kun, at *A first Encyclopaedia of Tlön. Vol. XI. Hlaer to Jangr* er skrevet på engelsk og består af 1001¹⁸ sider og dermed minder os om 1001 nat. Encyklopædien om Tlön har imidlertid den vidunderlige egenskab, at der ikke findes nogen referentiel virkelighed, der har givet anledning til værket. Det har således sin eneste årsag og forankring i det hemmelige selskab, der har udarbejdet encyklopædien. Men qua løsgørelsen fra den materielle og den Guddommelige verden har selskabet fremstillet en encyklopædi, der vil komme til at fortrænge ikke kun stoffet i den almindelige skoleundervisning, men også nationalsprogene, så der efterhånden kun vil blive undervist på sproget tlön. Hermed vil en menneskeskabt verden endelig komme til at fortrænge de forestillinger, der knytter sig til den Gudsskabte verden. Den paradoksale indretning af Tlöns sprog og kultur kan virke som en parodi på oplysningstankens ide om præcision og klarhed. Den minder til gengæld om 'Bogen af Sand' og De Udødeliges By, som rejser sig i fortællingen "Den udødelige". De Udødeliges By består af en meningsløs og formålsløs arkitektur, der er udtænkt af gale Guder for labyrintisk at forvirre menneskene. Ligesom i Tlön må man slå sløjfer på sprogets kendte strukturer og indhold for at beskrive den, selv om man gør klogest i at lade være:

Jeg ønsker ikke at beskrive den; et kaos af heterogene ord, en tiger- eller tyrekrop, hvor tænder, organer og hoveder myldrede på monstros vis, forbundne og gensidigt hadende hinan-

den, kan (måske) være approksimative billeder.¹⁹

"Den udødelige" er en rammefortælling, der ligesom 'Bogen af Sand' bliver formidlet fra person til person, som en måde at slippe af med den på. I begge tilfælde betones det, at der skal betales for bogen. Det skyldes, tror jeg, at der er tale om en monstros 'gave', hvorfor modtageren med sin betaling²⁰ skal tilkendegive, at han accepterer at modtage den. Men når teksten bliver gemt af vejen i en bog eller et bibliotek, så ingen rigtig ejer den, kan den manifestere sig for læseren. I "Den udødelige" bliver den indlejrede fortælling formidlet af Joseph Cartaphilus fra Smyrna, Homers hjemland. Ligesom den ubestemmelige mand, der solgte 'Bogen af Sand', er Joseph Cartaphilus karakteriseret af farven grå og har vage ansigtstræk, der opløser konturer og identitet. Joseph Cartaphilus har et overfladisk kendskab til mange sprog, som han skifter mellem, så resultatet bliver et sprogligt miskmask. Den udødelige når at leve i så mange lande, at han må have set og oplevet alt gentagne gange, vide alt, kende alle sprog. Hermed danner der sig et sprogligt konglomerat af alle sprog som en ledsager til udødeligheden og til den uendelige bog. Ikke så underligt, at han hedder Joseph Cartaphilus²¹ ligesom den vandrende jøde, som Jesus forbandede til evigt liv.

I rammen sælger Joseph Cartaphilus en bog, der indeholder jegfortælleren, romeren Flaminius Rufus' beretning om, hvordan han drager ud for at finde udødelighedens flod. Han finder den, drikker af den og bliver selv udødelig. Nogle dvaske troglodytter holder til ved floden, og da én af dem følger ham som en hund, navngiver han ham Argos efter hunden i *Odysseen*. Da der en dag uventet falder regn, liver troglodytterne op, og Argos fremstammer overraskende: "Argos, Odysseus' hund". Jegfortælleren går ham på klingen om hans kendskab til *Odysseen*. "Meget lidt," sagde han. "Mindre end den fattigste rapsode. Det må være hundrede tusind²² år siden, jeg fandt på den."

Én ting er at være udødelig forfatter i overført betydning, men hvis metaforen bogstaveliggøres, bliver udødeligheden let til en forbandelse, for når man ved, man ikke kan dø, forsvinder den spænding, der uvilkårligt knytter sig til bevidstheden om, at dødens

indtræden sætter en radikal forskel. Udødeligheden som indbegrebet af kedsommelighed får jegfortælleren og Homer til at drage ud for at finde dødelighedens flod, så de kan få deres udødelighed ophævet. Da jegfortælleren et år efter at have nedskrevet beretningen om det lange liv i udødelighed genlæser sin beretning, går det op for ham, at der er to liv blandet sammen: den lærde Homer og krigsmanden Rufus Flaminus. Og endda kan man formode, at jegfortælleren er identisk med Joseph Cartaphilus, al den stund at jegfortælleren subscriberede på *Iliaden* af Pope i seks bind i 1714, det selvsamme værk, som Joseph Cartaphilus solgte til fyrstinden af Lucinge i 1929. Når fortælleren kan berette, at han bedrev astrologi i Bikanir og i Böhmen, mener han selvkritisk, at det må være skrevet af en bogens mand og ikke af krigsmanden Rufus Flaminus. Det betyder imidlertid, at den udødelige Homer på et tidspunkt må have været i Bikanir. Hermed knyttes den uendelige bog, som 'Bogen af Sand' og encyklopædien må siges at være, sammen med den udødelige figur. Men altså også med Homer. Joseph Cartaphilus var nødt til at slippe af med sin fortælling om den udødelige for at blive dødelig, så hans uendelige liv kunne få en ende. Den ubestemmelige mand, der havde erhvervet en bog i nærheden af Bikanir, agtede ligeledes at slippe af med den for enhver pris. Overfører man logikken fra "Den udødelige" til den ubestemmelige mand i "Bogen af sand", er det nærliggende at antage, at også han prøvede at slippe for sin udødelighed. Eftersom vi ved, at Homer må have været i Bikanir, kan han være identisk med den ubestemmelige mand, der slap af med 'Bogen af Sand' og sin egen udødelighed.

Sækulær skepsis

Jeg har læst, som Borges allerhelst ser, vi gør det, læst de fortællinger, jeg holder mest af og som jeg vender tilbage til igen og igen. Det er tekster, som jeg engang i slutningen af 1980'erne knyttede sammen med begrebet om hypertext og i begyndelsen af 1990'erne læste som billeder på Internettets hypertextstruktur, som igen blev knyttet sammen med encyklopædiens nonlineære sammenfletning af tekstfragmenter. Den slags hype er imidlertid krus-

ninger på vandskorpen, der til forveksling kan ligne de bølger, der langsomt bevæger sig hen over ørkenens sand. Men den Borges, der som barn gik på nationalbiblioteket og læste *Encyclopaedia Britannica* og senere købte den, da han fik en litterær pris, den Borges, der læste med kærlighed, den Borges, der gerne genfortalte, hvad han havde læst, han var også en skarpsindig læser²³ med blik for strukturen i en tekst. Han har ikke bare brugt et leksikon formålstjenligt. Han har læst det, som man læser enhver anden tekst, og opdaget, at det derved danner et monstrøst værk, som i praksis er uendeligt. Hvor oplysningsfolkene fokuserede på orden, præcision og videnskabelighed, er Borges opmærksom på det totaliseringsbegær, der skjuler sig i projektet. Alt skal med fra alle tider og alle steder. Og når det så ikke kan lade sig gøre, vælger man nogle områder ud, som kan repræsentere hele jordkloden med alle dens steder, hændelser, ting og sansninger.

Totaliseringen kendes også fra mystikerens beretning om den indre vej til unio mystica. Hvis det lykkes mystikeren at reducere sig selv til intet, kan han eller hun opleve unio mystica. Når mystikeren, der er intet, mødes med Guddommen, der er alt, oplever han eller hun den uendelige og altomfattende, oceaniske følelse, som Freud²⁴ skriver om i *Kulturens byrde*.²⁴ Freud advarer mod den oceaniske følelse, for faren er indlysende nok, at man opluges af den. Som bolværk mod at fortabes i det oceaniske foreslår Freud købmandsagtigt økonomiserende, at man holder sig væk fra de totale følelser.

I den måske mest berømte og elskede fortælling af Borges, "Aleffen", fortæller digteren Carlos Argentino Daneri jegfortælleren 'Borges' om en alef, han har i kælderens, og giver ham generøst adgang til at se den, og 'Borges' er da også overvældet:

hvordan skal jeg formidle den grænseløse Alef til andre, når min ængstelige hukommelse knap kan rumme den? Mystikere i en lignende trance gør brug af emblemer: en perser taler, for at udtrykke Guddommen, om en fugl, der på en eller anden måde er alle fugle; [...] Måske ville Guderne ikke nægte mig fundet af et lignende billede, men et sådant ville være smittet af litteratur, af falskhed. Endvidere er det centrale problem uløseligt: opregningen, selv en delvis, af et uendeligt hele. [...]

Det, mine øje så, skete simultant: det, jeg skriver, er successivt, fordi sproget er det. [...] Aleffens diameter har vel været to eller tre centimeter, men hele kosmos var i den, uden formindskelse. [...] Jeg så det myldrende hav, jeg så daggry og aften, jeg så Amerikas folkemængder, jeg så [...], jeg så [...], jeg så [...]. (s. 186-187)

Trods den Cervantes-inspirerede enumeration: “jeg så ... jeg så ... jeg så” hævder ‘Borges’ alligevel, at han ikke har set aleffen og negerer²⁵ dermed dens eksistens over for den latterlige og middelmådige digter Carlos Argentino Daneri, men netop hans misundelse viser læseren, at ‘Borges’ så aleffen.

Man kunne synes, at Borges slet og ret parodierer encyklopæditanken og mysticismen. Men her, vil jeg mene, mangler der ord for at udtrykke, at man på én gang fastholder og parodierer, går ind for og underminerer. Med dyb og kærlig respekt for alverdens encyklopædier er Borges i gang med en sækularisering, der ikke alene er rettet mod det religiøse felt, men mod enhver totaliserende og selvhøjtidelig tankegang, der først og sidst drejer sig om almægtighed. Man vil erindre, at han i “Gudens skrift” lader den indespærrede offerpræst Tzinacán give afkald på almægtighed og udødelighed. Og at han skaber den absurde og endda kun delvise encyklopædi over planeten Tlön, men også at han bider sig fast i Bikanir, der som en lille plet på landkortet repræsenterer hele *Encyclopaedia Britannica*. Og ser man på afslutningen af “Den udødelige”, vil man finde formelen for Guddommens møde med mystikeren, nemlig alt og intet, overført til mødet mellem den udødelige forfatter og fortællerjeget: “Jeg har været Homer; snart vil jeg, som Ulysses [Odysseus], være Ingen; snart vil jeg være alle: jeg vil være død.” Her finder man intet forsonende paradys eller Guds rige, men alene et sækulariseret, menneskeligt fællesskab om dette at være død. Tilsvarende skal man undlade at se encyklopædien i et frelserperspektiv, for også den, tror jeg, omfattes af Borges’ skeptiske fascination af et absurd, totaliserende projekt.

Noter

1. Eckhard Kessler: “Metaphysics or Empirical Science?” I: *Renaissance Readings of the Corpus Aristotelicum*. Ed. Mari-

anne Pade. Copenhagen, 2001.

Francisco Márquez Villanueva: “In Lingua Tholetana”. I: *La escuela de traductores de Toledo*. Toledo, 1996.

2. D’Alemberts diskussion af systemer i videnskaberne i *Discours Préliminaire*, del II, angår, så vidt jeg kan skønne, den videnskabelige tænkning, selvom den også kan få betydning for, om man klassificerer hierarkisk eller alfabetisk. Grötschel & Lügger betragter til gengæld d’Alemberts overvejelser fra et klassifikationssynspunkt og foreslår, at fremtidens informationssystem skal være hierarkisk ordnet, men således at alle data udstyres med ekstradata eller en slags metadata, der muliggør at anskue dem fra forskellige synsvinkler. Hermed bliver fremtidens elektroniske klassifikation som de uendelige sandskorn, der vil blive skrevet mere om senere i denne artikel.

Jean Le Rond d’Alembert: *Discours Préliminaire de l’Encyclopédie*, 1751 (edition Wieleitner, 1911):

<http://art-bin.com/art/oalembert.html>

<http://art-bin.com/art/oalembert2.html>

Martin Grötschel, Joachim Lügger: *Scientific Information Systems and Metadata*:

<http://elib.zib.de/ftp/pub/UserHome/Luegger/Dresden/Metadata.htm>

3. Borges nævner ikke så mange encyklopædier, men regner man ordbøgerne med, bliver det alligevel til nogle stykker. Interesserede kan finde referencer til dem og meget andet godt i Daniel Balderston: *The literary universe of Jorge Luis Borges: an index to references and allusions to persons, titles and places in his writings*. New York, 1986.

4. José Pardo Tomás: *Ciencia y censura. La inquisición española y los libros científicos en los siglos XVI y XVII*. Madrid, 1991, s. 345 & 214-15.

5. I sit værk *Examen de Ingenios* 1989 [1575] interesserede naturfilosoffen Juan Huarte de San Juan sig alene for naturlige årsager og afviser metafysiske forklaringer ifølge Sanford Shepard: *El Pinciano y las teorías literarias de siglo de oro*. Madrid, 1962, s. 29. Denne indstilling påvirkede Pinciano, der skrev en væsentlig poetik, baseret på Aristoteles. Deres naturfilosofi er et missing link tilbage til Averroes, hvis arbejde med den aristoteliske poetik, som Borges giver sin version af i fortællingen “Averroes’ søgen” i *Fiktio-ner*, København, 1998 [1944].

6. *Otras* forholder sig mere direkte til Borges’ første bog i prosa fra 1925, *Inquisiciones*, hvori han skriver korte essays om kærlighed og andre følelser, der kan opstå mellem forfattere, mellem en forfatter og metaforen, mellem bogens forfatter og den litteratur, han skriver om. Men med kærlighed som gennemgående tråd er det meget tænkeligt, at både *Inquisiciones* og *Otras inquisiciones*, hvor *inquisiciones* i øvrigt optræder i pluralis, er tænkt som alternativer til Inkquisitionen, der altid monologisk benævnes i singularis.

7. “El sueño de Coleridge”. I: *Otras inquisiciones. Obras*

completas, bd. II, s. 20.

8. Roman Jakobson: "Two Aspects of Language and two Types of Aphasic Disturbances". I: *Jakobson & Halle: Fundamentals of Language*. Gravenhage, 1956.

9. "Ragnarök". I: *El Hacedor, Obras completas*, bd. II, s. 183.

10. Jorge Luis Borges: *Textos cautivos. Ensayos y reseñas en 'El Hogar'*. (1936-1939). Ed. Enrique Sacerio-Gari & Emir Rodríguez Monegal. Barcelona, 1990. s. 303.

11. John Prest: *The Garden of Eden: the botanic garden and the re-creation of Paradise*. New Haven, 1981.

12. For Asterión, monsteret fra "Asterións hus", betyder tallet fjorten uendeligt mange (Aleffen, s. 80).

13. Tænk også på fortællingen "Funes, el memorioso", der er kommet til at hedde "Funes med den gode hukommelse" i den nye danske oversættelse af *Fiktiones*.

14. Jorge Luis Borges: "Bogen af sand". I: *Bogen af sand*, København, 1998 [1975], s. 125.

15. Jorge Luis Borges: *Textos cautivos. Ensayos y reseñas en 'El Hogar'*. (1936-1939). Ed. Enrique Sacerio-Gari & Emir Rodríguez Monegal. Barcelona, 1990, s. 277.

16. White, Alan: "An Appalling or Banal Reality". I: *Variaciones Borges*. Temanummer: Diez estudios sobre Tlön. Eds. Ivan Almeida & Cristina Parodi. Aarhus, nr. 15, 2003.

White, Alan: hjemmeside med titelblad og relevante leksikonopslag fra bl.a. *Anglo-American Encyclopedia*:

<http://www.williams.edu/philosophy/faculty/awhite/borges%202.htm>

17. Jorge Luis Borges: *Textos cautivos. Ensayos y reseñas en*

«*El Hogar*». (1936-1939). Ed. Enrique Sacerio-Gari & Emir Rodríguez Monegal. Barcelona, 1990, s. 37.

18. 1001 signalerer et uendeligt antal.

19. Jorges Luis Borges: "Den Udødelige". I: *Aleffen*, København, 1999 [1949], s. 17.

20. Betalingen måles ikke i forhold til bogens værdi, som jeg formoder er al eller ingen værdi. Der er således stadig tale om en gaveudveksling, omend en kuriøs udveksling, idet gaven er en forbandelse, der virker socialt desintegrerende og dermed modsat den gaveudveksling, der tales om i Marcel Mauss: *Gaven*. København, 2000. Heller ikke potlatchens ødelæggelse af genstanden kommer ind i billedet her, for pensionisten opgiver senere at brænde 'Bogen af sand', da han frygter, "at forbrændingen af en uendelig bog kunne være lige så uendelig og ville kvæle planeten i røg". *Bogen af sand*, s. 131.

21. Joseph Cartaphilus som den vandrende jøde:

<http://www.askwhy.co.uk/christianity/0720Wandering-Jew.html>

22. Der står "mil cien años" på spansk, hvilket giver "et tusind et hundrede år", hvilket vist nok passer nogenlunde med virkelighedens kronologi.

23. Det kan man se i de anmeldelser, Borges løbende skrev til kulørte blade som *El Hogar*.

24. Sigmund Freud: *Kulturens byrde*. København, 1965 [1929]. s. 12-18.

25. I en første version af fortællingen bliver aleffen negeret, mens han senere nøjes med at bagatellisere den, hvilket blot er en elegantere måde at negere den på.